

LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI XXXVII (1997)
LEKSIKOGRAFIJOS IR LEKSIKOLOGIJOS PROBLEMOS

Rasa KALINAUSKAITĖ

RAŠOMOSIOS KALBOS SAMPRATA A. SAVICKIO VERTIME
“S. TAMOSZIAUS à KEMPIS”

XIX amžiaus pradžios lietuviškų raštų leidėjams filologinė rašomosios kalbos problema sutapo su mąstymu apie besikuriančios lietuvių kultūros modelį. Siūlydamas savo rašomosios kalbos variantą, rašantysis kartu atsakydavo į klaušimą, kas yra ir kokia turėtų būti lietuvių skaitytojų bendruomenė, į kurią jis kreipiasi. Nacijos formavimosi pradžioje filologinis apsisprendimas reiškė atsakomybę už tam tikrą kultūrinį projektą.

Religiinių raštų leidėjo padėtis šiuo požiūriu buvo ypatinga. Jis stojo akistaton su jau XVIII amžiuje susiformavusia bažnytinės kalbos tradicija. Šios tradicijos išugdyti kalbiniai įpročiai Didžiojoje Lietuvoje susidarančiai naujai lietuvių skaitytojų bendruomenei buvo svarbiausia – dažnai suvokiamā kaip sakrali, prioritetinė – rašytinio žodžio patirtis. Net toks filologiškai jautrus žmogus kaip J.A.Pabréža nedrīso ar gal nematė reikalo radikalai keisti šią tradiciją, t.y. nesuvokė jos kaip konkurencinio modelio savajai kalbos vizijai (Subačius 1996: 33–35). Antra vertus, vyskupo J.A.Giedraičio pradėta bažnytinė raštų kalbos reforma liudija, kad pritaikyta naujoms kylančios kultūros reikmėms ši kalba galėjo igyti kultūrinio projekto svarbą ir dalyvauti XIX amžiaus filologiniuose ginčuose (Prašmantaitė 1994). Bandymas suteikti bažnytinei kalbai gyvybingo kultūrinio projekto statusą yra kontekstas, pagal kurį, atidžiau paskaičius A.Savickio 1828 metais išleistą vertimą “S.Tamoszlaus à Kempis”, galima vertinti jo pasirinktą filogeninės problemos sprendimą.

Patikimų žinių apie A.Savickio gyvenimą yra nedaug. Spėjama, kad bus gimus apie 1782 metus Kretingos apskrityje (Biržiška 1963: 385). Baigęs Varnių kunigų seminariją, apie 1819 metus įšventintas kunigu ir iki mirties 1836 metais dirbo vikaru įvairiose Žemaitijos vietose. Vertimą “S. Tamoszlaus à Kempis” baigė, būdamas Tirkšlių, iš kurių išvyko apie 1826 metus, vikaras. 1827 metais, vikaraudamas jau Gargžduose, išvertė “Kałbas duszniu su Diewu izszimtas isz knigu Śwęta Augustyna”, išleistas 1829 metais. Yra išlikęs 1835 metais spaudai parengtas, bet neišleistas pasakėčių vertimų ir originalios poezijos rankraštis.

Išsamesnių A.Savickio kalbos tyrinėjimų nėra, o skelbtii jos vertinimai prieštaringi. Z.Zinkevičiaus “Lietuvų kalbos istorijos” IV tome rašoma, kad “Kalbinį A.Savickio darbų pagrindą sudaro žemaičių tarmė”, nors “yra ir nemaža tradicių elementų” (Zinkevičius 1990: 126). J.Palionio “Lietuvų literatūrinės

kalbos istorijoje” A.Savickis išvardijamas tarp autorų, kurie rašė daugmaž laikydamiesi žemaičių tarmės (Palionis 1979: 188). Tačiau konkrečiau kalbant apie A.Savickį teigiamą, kad jo rašyta “ne žemaitiškai, o tradicine bažnytinė koinė” (Palionis 1979: 192).

Tad įdėmesnis žvilgsnis į A.Savickio kalbą turėtų patikslinti ši žemaičių tarmės ir bažnytinės tradicijos santykį, sąmoningas autoriaus kalbines nuostatas. Antra vertus, jei suformulavus ši santykį pasirodytų, kad žemaitiški elementai yra ne sąmoninga orientacija į kokį nors teorinį modelį (pavyzdžiu, į rašomosios kalbos žemaičių tarmę), o tiesiog teksto filologinio netolydumo padaras, galbūt jie ką nors pasakyti apie gimtąjį autoriaus tarmę.

Bandant rekonstruoti A.Savickio požiūrį į kalbą vertime “S.Tamoszias à Kempis”, reikia pradėti nuo jo kaip nuo vertėjo angažavimosi pratarmėje “Kačba pry skaitytojaus”. Iš pratarmės ryškėja dvi pagrindinės vertėjo nuostatos. Pirmiausia A.Savickiui rūpéjo tiksliai, nenukrypstant nuo originalo išversti religinį tekstą. Dėl to būdingas religinių raštų vertėjo laikysenai kalbinis asketizmas, marinantis nereikalingą kalbos prabangą it nuodėmingą kūną: “...kožnas gieray žyna tą teysibe, jogiey ne patoguomu žodziu pamieksta Diewuy, bet ispildimu paduota moksla ant sekima Chrystusa Pona”; “...storojaus, idant ir mažiausioy daleley neapkieyszczio paweykslu iszrozytu, ir mysles S.Rasztinika” (S.Tamoszias à Kempis 1828: III). Kalba turi būti tik kukli tarpininkė, perteikianti adresatui originalo mintį ir nereikalaujanti sau atskiro dėmesio. Galima sakyti, kad kalbinis interesas A.Savickiui yra vien antrinis, taikomasis, papildantis kunigo pareigą. Be šventos pagarbos adresantui, jam rūpéjo, kad religinė mintis būtų prieinama adresatui: “Teypogi užlaykiau buda Žemaytiszkos kačbos kaypo dabar ira kačbama, tykiu jogiey newienam nebus prysyngi ir ne suprantamis žodey iszguldimi tos knigieliš padieti” (S.Tamoszias à Kempis 1828: III). Religinio švietimo tikslas motyvuoja vartosenos kriterijų: vertimas turi atitikti skaitytojo kalbinius įpročius. Tačiau gyvosios kalbos vartosenos kriterijus, lemiantis A.Savickio deklaruojamą žemaičių tarmės pasirinkimą, suvaržytų norą kuo plačiau skleisti religinę žinią. Ar iškilo ši kolizija A.Savickiui, kaip jis suvokė vartoseną, kuria rėmési, ir “žemaitišką kalbą”, turėtų paaiškėti iš pačios vertimo kalbos.

Rašybos ir fonetikos lytys

1. Dvibalsio *ie* rašyba tekste įvairuoja. Aukštaitiškai *ie* rašomas dažnesniuose žodžiuose, kuriuose žemaitybė autoriu būtų labiausiai kritusi į akis: *apszwies* 206 ~ apšvies, *apszwiestays* 1 ~ apšviestais, *diena* I ~ dieną, *szwiesibe* 6, 206 ~ šviesybę, *wiena* 6 ~ vieno, *wietas* 15 ~ vietas. Tačiau nemaža ir žemaitybių, išduodančių autoriu esant pietų žemaitių dūnininką: *apszwit* 206 ~ apšviečia, *iszka* 203 ~ ieško, *iszkoma* 10 ~ ieškoma, *iszkotis* 2, 10, 207 ~ ieškoti, *palikta* 11, 12 ~ paliekta (palieka), *paliktame* 16 ~ paliek tame (paliekame). Kad žemaitybės prasprūdo į tekstą netycia, liudija ir tai, kad rašydamas *wiena* 6 ~ vieno A.Savickis palieka tos pat šaknies *wynokiey* 6 ~ vienokiai.

2. Dar aiškiau aukštaitinimo tendenciją atskleidžia *uo* rašyba. Nuosekliai rašoma aukštaitiškai: *apjuoktays* 16 ~ apjuoktais, *atiduotas* 15 ~ atiduotas, *atsiduoti* 15 ~ atsiduoti, *duoti* 200 ~ duoti, *iszjuokimas* 204 ~ išjuokimas, *iszluosuotays* 19 ~ išliuosuotais, *iszluosuotu* 21 ~ išliuosuotu, *pryduoti* 17 ~ pri-duoti. Hiperaukštaitiškos formos *isidodame* 5 ~ išsiduodame, *neatsidos* 15 ~ neatsiduos, *wysotinius* 5 ~ visuotinius, jei nėra korektūros klaidos, rodo, kad autorius čia *uo* suvokė kaip *o*, kurį žemaičiai dvibalsina. Šiuo atveju čia pirmiausia atstatytas aukštaitiškas *uo*, tuomet šis *uo* sutapatintas su žemaitišku ir vėl atverstas į aukštaičių tarmę.

3. Aukštaitinimo tendencija gali būti paaiškinta ir ryškiausia A.Savickio kalbos ypatybė – *uo* rašoma vietoj aukštaitiškų *u·* ir *u*. Hiperaukštaitiškos *uo* atsiranda keliais atvejais:

a) Priešdėlyje *nu-*, kuris šnektose tariamas *nu-*, *nu-* (įtemptas *u!*): *nenuotrotis* 13 ~ nenutrotysi, *nuoeja* I ~ nuėjo, *nuoeytu* 17 ~ nueitų, *nuohudima* 12 ~ nuliūdimą, *nuoramintu* 200 ~ nuramintu, *nuopelniti* 11, 17 ~ nupelnyti, *nuopelnitu* 9 ~ nupelnytų, *nuopuolima* 201 ~ nupuolimo, *nuowargintas* 21 ~ nuvargintas, *nuowedi* I ~ nuvedė, *nuožemina* 13 ~ nužemina, *nuožeminimas* 7 ~ nužeminimas, *nuožutuomem* 19 ~ nužūtumém.

b) Žodžio šaknyje ar galūnėje su ilguoju [u] – (dūnininkų neskiriama kur *u* senovinis, kur *u* < *uo*): *apduomoja* 7 ~ apdūmoja, *duoksau* 21 ~ dūksau[ja], *duomoti* 5 ~ dūmoti, *ruogoja* 15 ~ rūgoja, *szwētuoju* 1 ~ “šventujų”, nors ilgajį [u] šaknyje A.Savickis dažniau rašo *u*: *buday* 17 ~ būdai, *butinay* 11, 12, 21 ~ būtinai, *kudikelems* 206 ~ kūdikēliams; *kuna* 21 ~ kūno, *nuohudima* 12 ~ nuliūdimą, *sunau* 203 ~ sūnau, *žuna* 10 ~ žūna. Autorius intuityviai jautė skirtumą tarp dūnininkų [u] (atitinkančio aukštaičių *uo*) ir aukštaičių [u], tačiau ižvalgiau kalbos lyčių atskirti nepajégė ir dažnai dvejojo dėl rašybos. Jis raše: *buosi* 4 ~ būsi, *muosu* 18 ~ mūsus, *ruopesnis* 1 ~ rūpesnis, *užruostynyma* 9 ~ užrūstinimo, sutapindamas skirtingos kilmės garsus. Yra ir *buti* 5 ~ būti, *butu* 9, 19 ~ būtų, *musų* 1, 18, 19 ~ mūsus, *nebuk* 14 ~ nebük, *rupestingi* 206 ~ rūpestingi, *rupinas* 21 ~ rū-pinas.

c) Vietoj aukštaitiško trumpojo *u*, kurį žemaičiai verčia [ø] (varniškiai turi [ø], raseiniškiai [u]) “taria plačiau, negu literatūrinėje kalboje, tačiau kitais garsais neišverčia, nors vietomis labai priartina prie ø” – (Zinkevičius 1966: 66)

a) nuosekliai tariamojoj nuosakoj: *matituomey* 5 ~ matytumei, *mokietuomey* 2 ~ mokétumei, *skaytituomey* IV ~ skaitytumei, *stotuomemos* 19 ~ stotumėmos, *turētuomey* 10, 13 ~ turētumei; b) vediniuose su –umas A.Savickis vėl dvejoja: *dauguoma* 6 ~ daugumo, *gražuoma* 13 ~ gražumo, *patoguoma* 13 ~ patogumo, *sunkuoma* 6, 11 ~ sunkumo, bet *ramumas* 20 ~ ramumas.

Siekdamas išvengti dūnininkiško [u·], A.Savickis apibendrino uo rašymą net toms pozicijoms, kur žemaičiai taria ne ilgajį [u·], bet įtemptą trumpajį balsį *u*. Nuosekliai tariamosios nuosakos priesagos rašyba rodo jį bandžius susikurti dėsnį. Tačiau ten, kur morfoliginis kriterijus nebetinka savajam dėsnui susidaryti,

Savickis, būdamas nefilologas, sutrinka ir klysta.

4. Kaip dauguma to meto žemaičių, A.Savickis skiria rašydamas žemaitišką [e] ir [i·]. Gana nuosekliai [e] žymi *y. amžynu* 207~amžinų, *dydi* 19~didį, *myslik* 208~mislyk, *pyktay* 20~pikta, *tykiu* III~tikiu, *užtykra* 202~už tikro, *wys* 6~vis, *wysokios* 205~visokios, *Žemaytyszkos* III~žemaitiškos. Nors yra ir aukštaitiškas *garbinu* II~garbinu, taip pat bendratis formos rašomos *-ti*, [i·] žymi *i: dariti* 16~daryti, *giwenima* 1~gyvenimą, *ira* 16, 18, 19~yra, *klausiti* 6~klausyti, *knigielis* IV~knygelės, *nikstanczius* 18~nykstančius, *padarik* 6~padaryk. Bet ir čia esama maišaties: *apraszyti* II~aprašyti, *neprysaka* I~neprisako, *ty/6,8~tyli*.

5. A.Savickio rašyba atspindi ir balsio žemaitišką ē dvibalsinimą [ie]: *apturieja* II~apturėjo, *bieda* 9, 206~bėda, *biegi* 204~bègi, *diel* 204~dèl, *garbie* 8, 203, 204~garbė, *gieda* 12~gèda, *gieribe* 203~gèrybe, *girdietus* 9~girdéetus, *mokieti* 7~mokéti, *niera* 6, 7(2x), 206~néra, *parkratinieti* 18~perkratinéti, *turiety* 200~turéti. Tačiau nemažai pavyzdžių rodo linkimą prie aukštaitiškos rašybos tradicijos: *del* (III(2x), 19, 204(3x), 205~dèl, *galeja* 18~galéjo, *galetuomem* 18~galétumém, *letays* 14~létais, *mileti* 205(2x)~mylèti, *pargaleti* 7~pergalèti, *te* 7~tie (téra). Pavyzdžiai po I gali rodyti ir derinimą prie lenkų tradicijos.

6. Balsis o nuosekliai žymimas aukštaitiškai: *małonis* 17~malonès, *mokslas* 207~mokslas, *noreme* 11~noriamē, *pasirodau* 207~pasirodau, *roda* 10~rodo, *szlowie* 203~šlové, *zynoti* 11~žinoti, *zmogus* 7, 21~žmogus. Tik retkarčiais prasprūsta žemaitiškas dvibalsis: *kuo* 11~ko. Kad A.Savickis buvo pasirinkęs žyméti aukštaitišką o, rodo ir jau o rašymas vietoj dvibalsio uo: *neatsidos* 15~neatsiduos, *isidodame* 5~išsiduodame, *wysotinius* 5~visuotinius.

7. Dėsningai atstatomi aukštaitiški dvibalsiai ai, ie, kuriuos žemaičiai dažniau vienbalsina: *butynay* 21~bütinai, *dayktas* 20~daiktas, *daktaray* 6~daktarai, *eyti* 20~eiti, *iszmanay* 4~išmanai, *pakarney* 11~pakarniai, *paweyksłay* II~paveikslai. Kai kur neapsižiūrėjus parašoma pagal žemaitišką tarimą: *dydesne* 4~didesniai, *nobaźna* III, 1~nuobažnai, *uwoźnia* III~uvožnai (greta *uwoźney* 11~uvožnai).

8. Aukštaičių mišrijei dvigarsiai [an], [am] žymimi an, am: *amžius* 10~amžius, *aplankis* 206~aplankęs, *dangaus* 206~dangaus, *eynantem* 12~einančiam, *giwenanczios* 204~gyvenančios, *tankiey* 10, 13, 20~tankiai.

Dvigarsis en žymimas en arba e (šaknyje švent-): *giwenk* 208~gyvenk, *kent* 21 (2x)~kenčia, *kientieti* 207~kentéti, *żenkluosi* 207~ženkluose; *szwентabliway* 4~šventablyvai, *szwętu* 2~šventu, *szwętuju* 1~šventujų.

Dvigarsis in rašomas yn, lyg būtų su žemaitiškai paplatintu e: *pryszngus* 20~priešingus, *pažyndams* 20~pažindamas, *pažynti* 206, 207~pažinti, *pažyn ties* 14~pažinties, *pryszngus* 20~priešingus, *prysznyties* 15~priešintis. Tačiau linkstama rašyti su siauruoju i: *diewobayminga* 12~dievobaimingo, *garbink* 13~garbink, *iszminti* 13~išmintim, *nuoramintu* 204~nuramintu, *paniekinti* 205~paniekinti.

Prasprūsta u/ su paplatėjusiui žemaitišku [o]: *tegoł* 12~tegul.

9. Dvigarsių rašymas žodžių šaknyje vietoj bk. *ą*, *i* atspindi tarmėje išlaikytą nosinį garsų tarimą. Šaknyje išlikęs nosinis [*ą*]: *iszyganstame* 19~išsigastame, *ne nuosigansk* 203~nenusigąsk, *spanstus* 200~spastus. Formose *iszpažynsta* 21~išpažista, *pažynsta* 3, 6, 16, 21~pažista. Nors išlaikomas nosinis [*I*], bet yra ir *sugrisiu* 203~sugrišiu. Tokį nazalizuotą tarimą išlaikė daugelis pietų ir dalis šiaurės žemaičių (kita dalis šiaurės ir vakarų žemaičių nosinius balsius šaknyje denazalizavo (Zinkevičius 1966: 75–79).

Dėl rašybos nesistemumo sunku nuspręsti, kur nosine raide Savickis žymėjo nosinį tarimą, o kur tik automatiškai parašė, paveiktas bažnytinė raštų tradicijos. Šaknyje *švent-* Savickis nosiniu rašmeniu žymėjo dvigarsi (tai galėtų netiesiogiai liudyt išlaikytą nosinį [*ɛ*] tarimą – šioje šaknyje [*ɛ*] (*švęs-*) kaitosi su tautosilabiniu *en*). Greta veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvio nominatyvo *nuosizeminans* 3~nusižeminąs parašoma ir *iszisiauksztinąs* 3~išsi-aukštinąs, *nemokąs* 208~nemokąs – t.y. čia rašmuo *ą* gali žymeti nosinį tarimą. Greta būtojo laiko veikiamosios rūšies dalyvio daugiskaitos nominatyvo (šioje pozicijoje žemaičiai išlaiko *n* – (plg. Zinkevičius 1966: 77) *mokiusins* 8~mokiusys yra ir *galeję* 20~galęję, *prydawę* 20~pridavę, *skaytę* 8~skaitę – t.y. ir čia gali būti pažymėtas nosinis tarimas. Tačiau *ą*, *ę* tradiciškai parašoma ir tose pozicijose, kuriose nosinio tarimo nereiškia. Nekirčiuota vienaskaitos akuzatyvo galūnė (ji žemaičių denazalizuota – plg. Zinkevičius 1966: 76) rašoma *dayktą* 17~daiktą, *małonę* 202, 204~malonę, *sumnenę* 206~sumnenę, *szłowę* 9~šlovę (greta *daleli* 9~dalelę, *didibe* 207~didybę, *karaliste* 2~karalystę, *sargibe* 9~sargybę, *teysiбе* III, 207~teisybę). Greičiausiai raštų tradicija lémė ir įvardžių akuzatyvo rašybą: *manę* 4, 201~mane, *sawę* 3(2x), 5, 6(2x), 7, 13, 209~sawe. Čia nosiniai rašmenys nazalizuoto tarimo nežymi – taip tariama tik vakarų ir rytų aukštaičių šnektose būtų *mun̄i*, *tav̄i*, *sav̄i* temptą galūnės balsi *i*, taigi transponavus, plg. Zinkevičius 1966: 298 – 299). Įvardžių genetyvas rašomas *manies* 203~manęs, *sawies* 3, 7, 17~savęs, *tawies* 203~tavęs. Šie pavyzdžiai rodo A.Savickį linkusį laikytis bažnytinės raštų tradicijos, o formos su išlaikytu *n* gali būti prasprūdusios nesąmoningai.

Morfologija

1. Tekste dažnai atispindi žemaitiška galūnių redukcija: *tarnau* 3, 17, 21~tarnauja, *tetur* 1~teturi, *užwed* 16~užveda. Tačiau A.Savickis stengiasi atstatyti esamojo laiko trečiojo asmens galūnę: *abgauna* 5~apgauna, *atweda* 17~atveda, *eyna* 1~eina, *ira* I(2x), III, IV, 1, 2, 3...~yra, *trokszta* III~trokšta. Pasitaiko ir savotiškai transponuotų formų: *tikia* 9 “tiki”.

Vardažodžių *a* kamieno vienaskaitos nominatyvą A.Savickis rašo aukštaitiškai: *amžinas* 5~amžinas, *daykas* 20~daiktas, *Diewas* 19~Dievas, *teysingas* 6~teisingas.

Linkstama išlaikyti judrujį *a* ir tokiose veiksmažodžių formose kaip *eydamas* 3~eidamas, *iszguldidas* III~išguldydas, *woožodamas* II~uvožodamas. Pasitaiko ir žemaitybių: *apleyzdams* 207~apleisdamas, *regiedams* 203~regēdamas.

2. Žemaitiškai rašoma nekirčiuota trečio asmens galūnė: *buwa* 8, 10~buvo, *iszmana* 6~išmano, *mata* 5~mato bei esamojo laiko daugiskaitos pirmasis asmuo: *bowijamos* 18~bovijamės, *storojemos* 5(2x), 208~storojamės, *tureme* 10~turime.

3. Dažnos žemaitiškos tariamosios bei liepiamosios nuosakos formos: *atilsieczio* 201~atilsėčiau, *mokieczio* 3, 201~mokėčiau, *norieczio* 16~norėčiau, *mokietuomey* 2~mokétumei, *turietuomey* 10~turėtumei, *storokies* I~storokis.

4. Tiek aukštaitinimo tendenciją, tiek Savickio nenuoseklumą rodo vardaždžių linksnių, ypač naudininko ir vietininko, rašymas. Vyriškos giminės vienas kaitos naudininką Savickis rašo aukštaitiškai: *Diewuy* IV, 2, 3, 10, 19, 205~Dievui, *darbuy* 209~darbui, *giwenimuy* 209~gyvenimui, *zmoguy* 14~zmogui. Greta aukštaitiškų vietininko formų – *amžynoi* 6~amžinoj, *knigelei* I~knygelėj, *mažiausioy* III~mažiausioj, *Wylniuje* (titulinis lapas)~Vilniuje – yra ir žemaitiškų: *łosko* 201~loskolje], *pradzio* 16~pradžio[je], *Tyrkszluse* (titulinis lapas) ~Tirkšliuose, *żodziuse* 9~žodžiuose. Dažniau pasitaiko žemaitiškų kitų linksnių formų, pavyzdžiu, kilmininko: *łoskas* 2~loskos, *malonis* 2~malonės, *wales* 7, 10~valios. Tačiau rašoma *Baźniczios* I~Bažnyčios, *pariszkados* 18~pariškados.

5. Priešdéliai/prielinšnai *apie*, *per*, *prie*, *prieš* vertime yra žemaitiški: *Apey* 1, 2, 3(2x), 14, 18; *par* 11, *par paniekinima* 2~ per paniekinimą, *parskaytima* II~perskaitymo; *pry Diewa* 11, 18, 203~ prie Dievo, *pry skaytitojaus* I~prie skaitytojo; *prysz* 19, *prysz Diewa* 3~ prieš Dievą.

Leksika

1. Vertimo leksika orientuojama į bažnytinės kalbos tradiciją ir vartoseną. Autoriaus netrikdo bažnytiniuose raštuose norma tapusios svetimybės: *cziesas* 17, *czystas* 6, *misle* 5, *mizerna* 6, *pakajaus* 204, *pakuta* 19, *proces* 19, *sumneni* 3 ir t.t. Pramaišiui vartojoamas žemaitiškas įvardis *ans* (*anam* 12, *ano* 204, *anus* 17(2x), 18) ir aukštaitiškas *jis* (*Jo* 2, *Jem* 2, *jisai* 7). Skaitytojas, prie kurio kalbiinių įpročių taikomasi – tiek žemaitis, tiek aukštaitis, o vartosena, kurios laikomasi – bažnytinė.

Rašybos, fonetikos, morfologijos bei leksikos analizė rodo, kad žemaitiškas lytis A.Savickio tekste nulémė ne sąmoningas apsisprendimas, o autoriaus kalbinių įpročių spontaniškumas. Kadangi žemaitiškos lytys neatstovauja abstrakčiam rašto kalbos modeliui, t.y. formų pasirinkimui ir derinimui, galima tarti, kad jos įteigtos žemaičių tarmės ir bandyta šią tarmę aptarti.

1. Dūnininkų tarmę liudija vietoj aukštaitiško *ie* prasprūstantis *i* (žr. Rašybos ir fonetikos lytys, 1).

2. Svarbus argumentas nustatant A.Savickio gimtosios tarmės tapatybę yra hiperaukštaitiškas *uo* vietoj aukštaičių *u·* ir *u* (žr. Rašybos ir fonetikos lytys, 3). Taip apsirikiti galéjo tik autorius dūnininkas.

3. Būtojo laiko veikiamosios rūšies dalyvių daugiskaitos nominatyvo galūnė-

je Savickio rašoma *ę*: *galeję* 20~galęję, *prydawę* 20~pridavę, *skaytę* 8~skaitę. Tačiau sangrąžinėje formoje *mokiusins* 8~mokiusis išlaikytas *n*. Ši forma atspindi nekirčiuoto *ę* tarimą šioje pozicijoje [*en*] ar [*en*] pietų žemaičių tarmėje. Tuo tarpu kretingiškių tarmės plote tariamas redukuotas [*e*] (žr. Zinkevičius 1966: žem. Nr. 50).

4. Afrikatos ir beafrikatės formos, matyt, žymėtos taip, kaip tuo metu tarta autoriaus tarmėje. Tėra kelios kito kamieno, dūnininkams ypač būdingos formas: *kalcze* 12~kaltė, *už kalczias* 12~už kaltes. Atidžiau patyrinėjus nematyti, kad autorius afrikatiškumą būtų suvokęs kaip iš tarmės perimtą svarbią skiriamą aukštaičių ir žemaičių ypatybę ir bandęs ją derinti su bendra teksto aukštaitinimo tendencija. Atstačius vardažodžių paradigmą, matyt neprieštaringa sistema:

sng. Nom. –

Gen. *dydzia* 16~ didžio, *nepryderanczia* 11~nepriderančio, *prižodzia* 3~prižodžio, *smercze* 21, 204~smerčio, *źodzia* 6~žodžio, *źodze* 206~žodžio

Dat. *kałbantem* 9~kalbančiam, *nuosiżeminantem* 13~nusiżeminančiam, *źodziui* 9, 209~žodžiui

Acc. –

In. *antszkrycziu* 202~antskryčiu

Loc. –

pl. Nom. *źodey* III, 1, 2~žodžiai

Gen. *nepryderancziu* 11~nepriderančiu, *weyzancziu* 14~veizančiu, *źodziu* 1, 4, III, 11, 206, 207~žodžių

Dat. *źemaytems* II~žemaičiams, *źodemis* 9, 11~žodžiam

Acc. *dydzius* 8, 14~didžius, *iszkadyiencziu* 5~iškadijančius, *nikstancziu* 18~nykstanczius, *tuscius* 8~tuščius, *źodzius* 2, 205~žodžius

In. *dydeys* 8, 13~didžiais, *źodeys* 206~žodžiais

Loc. *źodziuse* 9~žodžiuose.

Pateiktoje paradigmoje dėsningai išlaikomas “afrikatų dėsnis”: afrikatų neturi daugiskaitos nominatyvas, datyvas ir instrumentalis. Vienaskaitos genetyve afrikatos išlaikomos. Tai skiriama iš rytinės žemaičių ploto dalies ir “vidurio” žemaičių, kurie turi genetyvą be afrikatos, bruožas (plg. Zinkevičius 1966: 142). Tad afrikatų sistema sutampa su tarimu dabartinėje žemaičių ploto dalyje ir yra dar vienas argumentas, patvirtinančis spėjimą, jog A.Savickio gimtoji tarmė buvo dūnininkų.

Trumpai susumuojant vertimo kalbos ypatybes, galima daryti kelias išvadas.

“S.Tamosziaus à Kempis” kalba rodo sąmoningą A.Savickio orientavimąsi į bažnytinį raštų tradiciją. Tad reikia šiek tiek patikslinti dviejų vertimo pratarmėje išsakyty nuostatų interpretaciją. Nors A.Savickis sakosi išlaikysis “būdą žemaitiškos kalbos”, iš tikrujų sąmoningai grindžia savo rašto kalbą labiau aukštaičių tarme. Žemaičių tarmės lytys tekste dažniau atsiranda, spontaniškai pra-

siveržus kalbiniams autoriaus įpročiams.

Tą patį galima pasakyti ir apie vartosenos (“kaipo dabar yra kalbama”) prioritetą. Savickis remiasi ne šnekamaja žemaičių kalba, o bažnytinė raštų tradicija. Gyvosios vartosenos formos prasprūsta sporadiškai.

Turint galvoje orientaciją į aukštaičių tarmę, galima konkretinti tą bažnytinė raštų tradicijos dalį, prie kurios glaudžiasi A.Savickio vertimas. Tai greičiausiai vyskupo Giedraičio aplinkos tekstai, kur stengtasi nenukrypti nuo XVIII amžiaus tradicijos. Žinomas eiléraštis, kuriuo A.Savickis norėjo išsitekti savo viršininkui Giedraičiui (Palonis 1979: 193).

Tačiau Giedraičio raštų kalba atstovavo tam tikram sąmoningai pasirinktam kultūriniam projektui (atsisakytu paralelinio lenkiško teksto, bandyta grynti leksiką (Zinkevičius 1990: 112; Prašmantaitė 1994). “Tamoszliaus à Kempis” autorius tik šliejosi prie šio projekto, mąstydamas apie kalbą ne kaip apie gimtančios kultūros reprezentantę, bet kaip apie religinių intencijų perteikėją. Prisimenant tam tikrą laikyseną, kurios normas XIX amžiaus religinių raštų leidėjams įteigė bažnytinės tradicijos autoritetas, kyla mintis, kad A.Savickio filologinį pasyvumą galėjo nulemti religinis vertimo pobūdis. Juk A.Savickis buvo ir eiléraščių bei pasakėčių vertimų autorius. Pasaulietinių raštų kalbos ir poetikos tyrimas galėtų atsakyti į klausimą, ar varžė kalbinį Savickio mąstymą religinė tematika.

Daugelis autorų spėja, kad A.Savickis gimės Kretingos apskrityje (nors XVIII a. tos apskrities plotas nežinomas; iš žmonių pasakojimų Kretingai priklausiusi Švėkšna, Judrénai ir kitos vietas, kur kalbėta dūnininkiškai). Kai kurios žemaičių tarmės lytys, spontaniškai prasprūdusios pro sąmoningą A.Savickio kalbinių nuostatų cenzūrą, leidžia išaiškinti gimtosios tarmės tapatybę. Dūnininkiški aukštaičių ie atitikmenys, hiperaukštaitiškos formos su uo, afrikatų sistema bei veikiamosios rūšies dalyvių daugiskaitos nominatyve išlaikytas n liudija autoriu buvus žemaitį dūnininką. Tai dar viena paslaptis, išryškėjusi ir šiaip mišlingoje A.Savickio biografijoje.

LITERATŪRA

- Biržiška V. 1963: *Aleksandrynas. XVIII–XIX amžiai*, Čikaga, 497.
Palonis J. 1979: *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, 320.
Prašmantaitė A. 1994: Žemaičių vyskupas J.A.Giedraitis – Naujojo Testamento vertėjas.
– *Senoji Lietuvos literatūra 3, Devynioliktan amžiun žengus*, Vilnius: Pradai, 172–340.
Subačius G. 1996: Jurgis Ambraziejus Pabréža. – *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 8, Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius.
Tamoszliaus à Kempis, 1828: Tamoszliaus à Kempis *Apey sekima Chrystusa Pona* knigas kietures ... ysz lotiniszkos ant žemaytyszkos kalbas ... yszgulditas par kuniga Anttona Savicki Tyrszklose (Vilniuje).
Zinkevičius Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mokslo.
Zinkevičius Z. 1990: *Lietuvių kalbos istorija 4, Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslo.

COMPREHENSION OF WRITTEN LANGUAGE IN THE TRANSLATION OF "S. TAMOSZIAUS à KEMPIS" BY ANTANAS SAVICKIS

Summary

The language of "S. Tamozsiaus à Kempis" shows an orientation of the author Antanas Savickis toward the tradition of religious writings of the 18th century which means that he deliberately made efforts to write in Aukštaitish dialect. On the other hand, there are many spontaneous phonetic, morphological, lexical forms of Samogitian dialect in Savickis' text which prove he was a Samogitian. So far specialists have surmised that Savickis was born in the district of Kretinga(Samogitian dialect), but the analysis of his language allows to maintain his native dialect was that of South Samogitia district (Samogitian-dūnininkai subdialect).